

СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'42

Т.В. Беляєва, І.В. Тимченко

МОВА І СТИЛЬ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті схарактеризовано особливості публічного мовлення крізь призму поняття «культури мовлення». Виявлено ознаки взаємодії функціональних стилів у межах публічного мовлення, зокрема мовні засоби розмовності та їхній вплив на реципієнта.

Ключові слова: культура мовлення, норма, публічне мовлення, книжна мова, функціональний стиль.

Беляева Т.В., Тимченко И.В. Язык и стиль публичной речи. В статье представлены особенности публичной речи исходя из понимания сути понятия «культура речи». Описаны признаки взаимодействия функциональных стилей в рамках публичной речи, выявлены языковые средства разговорности и их воздействие на реципиента.

Ключевые слова: культура речи, норма, публичная речь, книжный язык, функциональный стиль.

Belyayeva T.V., Tymahenko I.V. Language and style peculiarities of public speech. The article presents the features of public speech on the basis of understanding the concept of «culture of speech». The signs of interaction between functional styles in public speaking are described, the means of spoken language and their impact on the recipient are determined.

Keywords: language culture, norm, public speech, literary language, functional style.

В умовах сьогодення, коли мова в основному формується під впливом ЗМІ, серед завдань мовознавчої науки є піклування про достойне функціонування і розвиток національного засобу спілкування, який без перебільшення можна вважати одним із надбань національної культури.

У XIX ст. лінгвістика виникла як самостійна наукова дисципліна, а відтак не виявляла зацікавлення соціальними функціями мови.

Починаючи з 30-х років XX ст. в рамках Празької лінгвістичної школи були започатковані наукові пошуки в галузі культури мови. Лінгвісти звернулися до розв'язання питань стилістичної диференціації мовних засобів, зокрема щодо їхньої здатності досягати поставленої конкретної мети. Робота велась над наближенням мовної норми до мовленнєвої практики мовця. Таким чином з'явилась думка про мовленнєву компетентність, яка не залежить від рівня професійної лінгвістичної підготовки, а мусить залежати від розуміння того, що культура мовлення — це мова в дії, мова в русі, й нарешті, це — життя мови. Саме життя, а не правила, перелік помилок чи списки рекомендованих форм.

Поштовхом до написання цієї розвідки стали чисельні спостереження за мовленнєвими «звичками» в текстах публічних виступів, які становлять зразки різних мовленнєвих жанрів (виступ, повідомлення, доповідь, наукова доповідь, лекція та ін.).

Головне в будь-якому публічному виступі — глибина його змісту й актуальність. Проте думка і почуття мовця вербалізуються передусім у слові, вони виявляються й існують, матеріалізуються в мовленні [3: 272]. Відтак володіння тонкощами красномовства неможливе без глибокого розуміння мовної та стилістичної специфіки живого слова.

Існує цілком закономірна антиномія між засобами вираження думки й умінням донести цю думку до слухача. Розуміння мовних законів публічного мовлення, виховання мовленнєвої культури, чуття мови, уміння досконало володіти словом — ось ті складники, ті основні чинники, що створюють справжнього досконалого оратора. Незнання чи нерозуміння закономірностей усного мовлення, відсутність мовного чуття призводить до зниження вартості та виразності публічного виступу [1].

Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні мовної та стилістичної своєрідності сучасного публічного мовлення (без поділу за жанровою специфікою).

Відповідно до мети передбачається розв'язання таких завдань:

— з'ясувати функціональну роль одиниць граматичного ладу мови в публічному мовленні;

— виявити закономірності взаємодії функціональних стилів у межах публічного мовлення.

У чому ж сутність мовної та стилістичної своєрідності публічного мовлення?

Передусім, досвідчений лектор працює над мовою свого виступу, спираючись на принцип комунікативної доцільності, тобто використовує тільки ті мовні засоби, які є доречними для певної аудиторії слухачів, відповідно до теми і поставлених завдань. До того ж визначальною є сукупність умов, у яких відтворюється публічне мовлення, тобто «контекст ситуації». Перш за все це: безпосередній контакт мовця і слухачів, урахування обставин виступу, поєднування мовних засобів вираження думок і емоцій з паралінгвістичними (інтонаційними) і кінетичними (рухо-мімічними), а також прямий вплив особистості мовця на аудиторію [9].

Зважаючи на вищезазначене, а також на те, що різні жанри публічного мовлення існують буквально в усіх сферах людської діяльності, більшість лінгвістів вважають, що сьогодні немає підстав для виділення особливого ораторського стилю, як це було в минулому [11: 319]. Проте правомірно говорити (і ми дотримуємося цієї думки) про систему функціональних стилів публічного мовлення — наукового, публіцистичного, офіційно-ділового (ділового), художнього, які існують і розвиваються паралельно до систем «книжних» стилів писемного мовлення [3]. Отже, якщо до останнього часу мовознавців цікавили писемні тексти, то сьогодні їхня увага спрямована на публічне мовлення.

Публічне мовлення — це складне і не позбавлене протиріч функціонально-стилістичне утворення. З одного боку, публічному монологу — лекції, доповіді, інформації — притаманні логічна і мовна організація, стилістична

стрункість, які зазвичай характеризують писемне літературне мовлення. Із другого — сучасний публічний виступ стає більш вільним від книжних канонів, він прагне до спонтанності усного побутового діалогу, а отже, набуває рис розмовності.

У мовознавстві існує думка про те, що головним, основним серед стилів є розмовний. Він має універсальний характер і призначений для вираження потреб особистості і суспільства, містить образ основних складових світу людини (концептів) і є інструментом мислення та сприйняття реальності [2].

До того ж сучасна аудиторія, не сприймаючи повчального тону спілкування, більш чутлива до розмови «на рівних» [8]. Відтак, чим більше публічний виступ відхиляється від простого інформування, тим більше він діє на слухача, тим продуктивнішою стає сама комунікація.

Отже, розмовність стає виразною стилістичною ознакою публічного мовлення, а це — і простота фразеотворення, і відхилення від граматичних норм, і використання розмовної лексики та фразеології, і використання різноманітних вербальних засобів керування увагою слухачів.

Виразна індивідуальність мовлення, що розкриває сутність особистості, її інтелект, культуру, освіченість, своєрідність, — зазначає А.П. Коваль, — поступово утверджується в усіх публічних сферах [4].

Невимушеність спілкування, простота, увага і повага до слухача (реципієнта) — складові успіху будь-якого мовця (незалежно від жанру публічного виступу).

Проте розуміння простоти публічного мовлення не ототожнюється із простою повсякденного розмовного мовлення. Простота і доступність мови лектора — це вміння говорити про складні речі доступно, з урахуванням складу аудиторії і її особливостей. Сенека зазначав, що публічне мовлення, метою якого є істина, має бути простим і зрозумілим. Тоді воно сприймається легко, і думка слухача без перешкод рухається за думкою оратора [1].

Відомо, що простота і дохідливість мовлення, по-перше, залежить від того, наскільки оратор володіє предметом свого виступу; по-друге, від того, наскільки він знає аудиторію, до якої апелює; і, по-третє, від мовної вправності лектора, тобто від його уміння знайти таку мовленнєву форму, яка була б зрозумілою для кожної конкретної аудиторії.

Необхідність досягнення комунікативної мети спричиняється до змін стильової норми. М.М. Пилинський зазначає, що «норма — категорія консервативна» [7: 54–55], проте «з погляду стилістики» не заперечує її змінності. Норми можуть переходити з одного функціонального стилю до іншого, що пов'язано з різними суспільними чинниками. Отже, як зазначає вчений, розширюється спільний фонд норм у зв'язку із розширенням суспільних функцій літературної мови (незважаючи на їх розподіленість за основними стилями) [там само].

Стилістична своєрідність публічного мовлення перш за все виявляється в особливостях її синтаксичного ладу, а саме: у побудові словосполучень і речень. Не підлягає сумніву усталена в мовознавстві думка про те, що саме

синтаксис презентує ті значні стилістичні потенції, які здатні передавати найтонші смислові відтінки [5: 139].

У публічному мовленні взаємодіють синтаксичні ознаки літературного та розмовного мовлення, причому наявно відчутна перевага розмовності, що, у першу чергу, забезпечується використанням більш простих і коротких (у порівнянні з книжними) фраз, які значно простіше сприймаються на слух. Проте відомо, що довжина фрази може перебувати в прямій залежності від змісту мовлення, його мети, індивідуального стилю мовця. Надмір коротка фраза, швидка зміна речень може становити стилістичний прийом драматизації, посилення напруги мовлення. Короткі фрази можна порівняти з мазками пензля художника, що дозволяють досягати поставленої мети: наголошенні на головному, важливому у виступі, створенні пафосу тощо. І навпаки, чим довгими є речення, тим складніші вони для сприйняття.

Для сучасного публічного мовлення (на відміну від, скажімо, античного) характерна певна свобода синтаксичної будови, нерідко з використанням розмовної і навіть подекуди просторічної лексики, сленгізмів.

Окремо слід наголосити на використанні вставних і вставлених слів та конструкцій, як-от: *скажімо, уявімо, так би мовити* та ін. Доречним у публічному виступі буде і використання форми другої особи в поєднанні з дієсловом теперішнього часу, що дає можливість залучити слухача до спільної праці над обговорюваною темою, поставити його поруч із лектором, створити ефект співучасті, співтворчості. Яскравим засобом створення образності висловлення виступають і синонімічні повтори, і стиль викладу «питання-відповідь», що загалом сприяють експресивності мовлення, активізують увагу слухача, стимулюють його мисленнєву активність.

Відомо, що для різних жанрів публічного мовлення характерними є різні методи членування мовного потоку для забезпечення сприймання інформації. Це, наприклад, стилістичний прийом приєднування, що полягає у вичленовуванні частин висловлення в самостійні речення. Такий прийом забезпечує можливість зосередити увагу слухачів на важливій думці, а також створити враження невимушеності, так би мовити, «роздумів уголос». Найчастотнішими у використанні є приєднувальні сполучники: *і(й), а, але, однак* і частки: *чи, хоч, хіба, навіть* та ін., наприклад: *Так, ми вклали в будівництво величезні кошти. І не помилилися. Витрати виправдались.*

Приєднувальні конструкції не тільки розширюють змістові й стилістичні можливості висловлених думок, а й мають здатність передавати суб'єктивне ставлення мовця до предмета мовлення.

Із метою привернути увагу слухачів до певної частини повідомлюваного широко вводяться конструкції з прийменниками: *щодо, відповідно до* та ін., напр.: *Щодо успішності за I півріччя, то тут слід зауважити ....*

Непоодиноким є і використання особливої форми наказового способу, з метою об'єднати мовця і слухачів: *візьмімо, розгляньмо, зупинімося, уявімо, перейдемо* та ін., пор.: *Візьмімо, наприклад, економічну теорію про подану вартість....* У лекції імператив, а також конструкції типу: *можна припустити що*

...; природно випливають висновки; напевно чи це доцільно; поміркуймо разом та ін. допомагають скеровувати увагу слухачів, утримувати контакт з аудиторією, а також залучати слухачів до процесу спільного пошуку істини, напр.: *Уявімо собі, що А дорівнює Б, тоді можна припустити, що ...*. Тій же меті підпорядковується і використання займенника *ми* із дієсловами першої особи множини, пор.: *Отже, ми бачимо, що економічна ситуація в Україні покращується*.

В усному мовленні нерідко трапляються іменниково-займенникові конструкції типу іменник + займенник, узгоджені за граматичною формою, пор.: *О.О. Потебня, він є засновником психолінгвістичного напрямку в сучасному мовознавстві*. З погляду норм писемного мовлення, займенник у наведеному прикладі зайвий, плеонастичний. Проте в публічному мовленні займенникове дублювання будь-якого члена речення не тільки не виключається, а навпаки, і надто в довгій фразі, допомагає зрозуміти мовця.

Серед інших стилістичних особливостей усного публічного мовлення – початкове *ну*, що передує подальшому викладу інформації й виконує функцію запрошення до її сприйняття. Підтримуємо думку тих науковців, які зазначають, що це *ну* становить прикмету розмовності й перебуває за межами писемної літературної норми [4], проте досить міцно ввійшло до всіх типів публічних виступів, у тому числі на радіо і телебаченні.

Таким чином, хоча деякі синтаксичні засоби, притаманні публічному мовленню, і не відповідають нормі, але їхнє використання може бути цілком виправданим, а інколи навіть продиктованим особливостями спілкування мовця з аудиторією як засіб досягнення природного контакту зі слухачами. Відтак, те що є ненормативним для синтаксису писемного мовлення, може становити синтаксичну норму публічного мовлення. Проте в застосуванні вищезазначених прийомів не останнє місце належить почуттю міри і відповідальності самого мовця. Якщо уміле використання вставного слова створює ефект живого, невимушеного спілкування, сприяє переконливості мовлення, то зловживання такими словами, як *ось, так би мовити, ну* та ін. навпаки, із стилістичного засобу перетворює їх на слова-паразити та різко знижує і авторитет мовця, і якість виголошуваного тексту.

До стилістичних ресурсів синтаксису зараховуємо такі фігури мовлення, що знаходять широке застосування в практиці публічних виступів, зокрема, різні види запитань, прийом діалогізації мовлення, окличні речення і конструкції, повтори, інверсію й ін. Наприклад, риторичне питання, що, як відомо, містить у собі відповідь чи заперечення, активізує увагу й думку слухачів, залучає їх до спільних роздумів.

Формулюючи питання, у ході виголошення лекції, доповіді оратор спрямовує увагу аудиторії на пошуки головного в пропонованій інформації, наприклад: *Учому ж полягає сутність питання про культуру мовлення?; Якій меті підпорядковується вивчення діалектного мовлення?*, а далі, даючи відповідь на кожне поставлене питання, лектор може пропонувати аудиторії найбільш повні висновки.

Для підсилення ефекту невимушеності публічного виступу інколи мовець вдається до діалогу з опонентом, що будується за моделлю питання-

відповідь. Це дає можливість, з одного боку, спростовувати хибні думки і теорії, а, з другого, сприяє доказовості висловлення, дозволяє в простіший спосіб надавати аргументацію.

Привернути увагу слухачів до певної ідеї, думки, висловити своє ставлення до неї, зацікавити слухача і спонукати його розділити з мовцем це ставлення — мета використання в публічному мовленні емоційних окличних конструкцій, напр.: *Студенти, несіть із гордістю це звання!*

Такий прийом стилістичного синтаксису, як повтор, значною мірою підсилює увагу слухача. Повтори здатні впливати емоційно, особливо, якщо це анафоричні повтори, коли початок кожного нового речення дає одне й те ж слово: *Нагороди місту — це, безперечно, нагороди людям. Люди працюють. Люди створюють матеріальні блага. Люди прикрашають місто. Люди примножують його славу.*

Особливої експресії публічному мовленню надає інверсія, тобто зміна узвичаєного порядку слів, розташування тих чи інших членів речення в неприродних позиціях. Як зазначав російський лінгвіст О. Пешковський, перестановка слів у межах одного й того ж речення, що складається із п'ятих повнозначних слів, дає можливість створити більше ста семантико-стилістичних варіантів [6: 157].

Прикладом використання інверсії є уривок із тексту виступу: *Ось уже понад півсторіччя над Європою безхмарне небо. Такого тривалого миру історія, здається, ще ніколи не дарувала народам цього континенту.* Обставина часу на першому місці в першому реченні, а в другому — поширений додаток значною мірою створюють виразність висловлення та підкреслюють його вагомість.

Публічний виступ набуває яскравості й із використанням у ньому прямої чи непрямої мови, оскільки вкрай складно передати зрозумілою формою, використовуючи описові звороти, чужі думки і почуття, значно складніше, ніж те саме сказати тими ж словами. Такий спосіб є більш точним, а головне — більш зрозумілим.

Як зазначалось вище, характерною рисою публічного мовлення є невимовність і певна свобода вибору мовних засобів. Однак ця обставина не надає права ораторові нехтувати загальноприйнятими мовними нормами. До того ж, кожен мовець (лектор, доповідач, публічний діяч) має дбати про чистоту рідної мови, оскільки це одна з умов ефективності й успішності публічного мовлення. У сучасній, як правило, високоосвіченій аудиторії будь-яке відхилення від норм літературної мови фіксується слухачем, а відтак перешкоджає розумінню змісту мовлення, і водночас завдає шкоди іміджу мовця.

Таким чином, наші спостереження доводять, що публічне мовлення як чинник забезпечення соціальної складової функціонування сучасної української літературної мови, відповідно до її стильової диференціації, передусім набуває ознак розмовності в межах синтаксичного ладу.

Цією розвідкою не вичерпується висвітлення проблеми мови і стилю публічного мовлення. Перспектива подальших досліджень убачається в

аналізі типових відхилень від граматичних та лексичних норм у публічному мовленні, що, у свою чергу, становитиме внесок у процес оптимізації й модифікації сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Апресян Г.З.** Ораторское искусство / Г.З. Апресян. – М., 1978.
2. **Бацевич Ф.С.** Основи комунікативної девіатології / Ф.С. Бацевич. – Львів, 2000.
3. **Єрмоленко С.Я.** Синтаксис і семантична стилістика / С.Я. Єрмоленко. – К., 1988.
4. **Коваль А.П.** Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування / А.П. Коваль. – К., 1974.
5. **Кожина М.Н.** Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М., 1977.
6. **Пешковский О.М.** Вопросы методики родного языка, лингвистика и стилистика / О.М. Пешковский. – М.-Л., 1930.
7. **Пилинський М.М.** Мовна норма і стиль / М.М. Пилинський. – К., 1976.
8. **Савенкова Л.О.** Комунікативний процес в навчанні / Л.О. Савенкова. – К., 1996.
9. **Сагач Г.М.** Живе слово лектора / Г.М. Сагач. – К., 1989.
10. **Томан Іржі** Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1986.
11. **Чередниченко І.Г.** Нариси з стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. – К., 1962.